

BÁRDY TAMÁS

Ottlyk és Ottlik

A címben összefüggésbe kerülő két név közül az első Ottlyk György kuruc kori főurat, a Rákóczi-szabadságharc brigadérosát, a Thököly-felkelés és Budavár 1686-os felszabadításának résztvevőjét fedi, míg a pontos i-vel írott a huszadik századi jelentős író, az *Iskola a határon*, a *Buda*, a *Hajnali háztetők* és más művek alkotóját. Ottlyk és Ottlik között a cím harmadik tagja, az „és” kötőszó „valós” és átvitt értelemben vett kapcsolódásukat is kifejezni szándékozik. Egyfelől vérségi kötelék köti őket össze, mert Ottlyk György kései leszármazottja Ottlik Géza. Ezen túlmenően azonban szellemi értelemben is vállalt örökségként fogadja el és értelmezi az utód ősenek példáját, életét. Egy Hornyik Miklósnak adott interjúban nyilatkozik erről ekképpen:

Családjától az ember mindenfélét kaphat apai, anyai ágon. [...] Felvidékiek voltunk, Trencsén megyeiek. Ottlyk György Rákóczi brigadérosa és főudvarmestere, korábban pedig Thököly ezredese volt. Ezt azért említem meg, mert életútja az egész magyar történelemre jellemző: úkapám harcolt a török ellen az osztrák oldalán, és harcolt az osztrák ellen a török oldalán. Vagyis mindkét oldalon mindig egy hazáért harcolt, Thökölyvel az osztrákok ellen, Thököly bukása után pedig részt vett Buda felszabadításában. Szerencsére ott, mindjárt az elején, elcsípett egy török zászlót és levágott néhány törököt, akik már jóformán elfogtak valami előkelő bajor választófejedelmet. Kapott is valami pátenst, valami kiváltságlevelet. S ez aztán nagyon jól jött neki, mert pár évvel később Caraffa Eperjesre vitte, és ki akarta végeztetni egy mondvacsinált összeesküvésperben, ami már akkoriban sem volt ismeretlen fogalom. A felesége mentette meg a kiváltságlevellel.¹

Ottlyk György életútját többféle beállításban is értékelték és értékelik. Jelen dolgozat ennek tárgyalására nem tér ki, érdeklődésében Ottlyk és Ottlik kapcsolata, szellemi összefonódásuk áll. Másképpen szólva az, miképpen szűrődik bele egy közel kortárs író életművébe és hogyan van ott jelen egy kuruc kori főúr személye és az értékek, amelyeket életével képviselt. Ezért az utód őseről alkotott személyes, szubjektív interpretációjából fogok kiindulni.

Hogy miért kerülhet elő ez a talán elsöre mondvacsinálnak hangzó felvetés, „hogyan szűrődik bele egy írói életműbe ősenek élete?”, hogy miért érzem ezt mégis átgondolásra alkalmasnak, erre maga az író által kifejtett, saját szövegeinek értelmezésére vonatkozó gondolkozásmódja indít és bátorít. Ottlik Géza *Próza* című kötetében, a *Körkérdés Jézusról* nevezetes rövid szövegében olvasható a következő eszmefuttatás: „Ha [...] nincs benne a művemben mindez, anyám, az égbolt, Jézus, akkor semmi sincs benne. Nem néven nevezve kell jelen lenniük – a vers nem a csillagokról szól, nem Jézusról, nem a költő anyjáról – hanem valóságosan.”² Ottlik itt felhívja a figyelmet a szövegbefogadás figyelmes, nyitott módjának szükségességére, Hemingway jól ismert „jéghegy-hasonlatát” követve, miszerint a szövegek szemmel látható tartalma, a szavak, mondatok csak a látható felszínt jelentik, mint a

¹ OTTLIK Géza, *Próza*, Bp., Magvető, 2005, 253–254.

² *I. m.*, 217.

jéghegy esetében a vízfelszín fölött kimagasodó csúcs, de a jéghegy sokkalta nagyobb és egyben meghatározóbb része a felszín alatt húzódik, gyűlik fel. Az irodalmi szövegekben is ennek megfelelően tudni és tanulni kell olvasni a látható mondatokon, az explicit kifejezett gondolatokon túl is, mert „nem néven nevezetten, de valóságosan” benne rejtőznek a művekben egyéb (vagy azt is mondhatnánk: az igazi?) tartalmak. Ottlik ebben az idézetben különös hangsúllyal az alkotó identitását meghatározó elemek jelenlétét emeli ki. E dolgozat az idézett interjú vallomása után a következő feltételezéssel indul el Ottlyk György személyének nyomait keresve az utód műveiben: az ő olyan, az író identitásának részét képező értékeket és példát képvisel, amely ugyan nem néven nevezve, de valamilyen kevéssé explicit módon megfogalmazva mégis benne foglaltatik – mintegy örökségként is –, az ottliki szövegkorpuszban. Hogy miképpen van jelen, ennek átgondolásához az idézett interjúrészlet következő két mondatát szeretném kiindulópontként választani. „[Ottlyk György] életútja az egész magyar történelemre jellemző: ükapám harcolt a török ellen az osztrák oldalán, és harcolt az osztrák ellen a török oldalán. Vagyis mindkét oldalon mindig egy hazáért harcolt.” Ezen mondatok alapján értelmezésemben Ottlyk György példája – a kizárólagosság igénye nélkül – a következő fogalmakkal kapcsolódik össze: múlt, (magyar) történelem, haza, áldozat és küzdelem.

Ezek a fogalmak mint gondolati motívumok rendre jelen vannak, még hozzá alapvető fontossággal az ottliki szövegvilágban, több műben is felbukkannak különböző aspektusokban. Ezért amikor e fogalmaknak röviden nyomába eredek, nem egyetlen mű értelmezésére koncentrálok, hanem a fogalmakhoz kapcsolódó összefüggő gondolatrendszerek vizsgálatával – legalábbis néhány jellemző szövegszerű kiragadásával – igyekszem eljárni. A szövegek közötti átjárás, az egymásra reflektálás és a szövegek közötti párbeszéd alapján az egybefüggő ottliki szövegkorpuszban gondolkozás az író intenciója szerint is érvényes közelítési mód. A már idézett Hornyik Miklóssal folytatott *Hosszú beszélgetés*ben kifejti, hogy „egy nagy költő életműve összefüggő egész – önéletrajzi jellegű: végül is azt mondja el, mi az, amit fontosnak tartott életében, létezésében. Ezt szeretném én is mint regényíró ilyen épséggel és teljességgel és egészen elmondani; tehát szeretnék valami összefüggést a műveim között, nem szeretném, hogy egymástól független, külön konstrukciók legyenek.”³

A múlt és történelem (itt magyar nemzeti történelemre gondolván) egymásba fonódó, egymással szoros összefüggésben álló fogalmak. Az *Iskola a határon* szövegében találunk erről megvilágító erejű részleteket, például a kőszegi várvédők esetében, akiknek sorsa – a helyszín és helyzet hasonlósága folytán – párhuzamba kerül a katonaiskolás fiatalok életével, küzdelmeivel. Például mikor Medve és Bébé párbeszédében a Merényi-klikk rezsimjének leváltásán tanakodva szóba kerülnek a kőszegi várvédők török elleni harcának körülményei és az elbeszélő az ő történetükön kezd lamentálni. „Fura dolognak látszik a nyugati határ szélén védeni egy kis várat a belülről jövő töröktől, amikor az ország már elveszett, s az ellenség itt már éppen

³ I. m., 271.

kifelé menne. Nem is lett volna értelme, ha a védők nem tudják, hogy a hazájukon kívül még egy sokkal kisebb és egy sokkal nagyobb hazájuk is van; s ezt mind a kettőt megvédték: a városukat, ahol születtek, és a világrészüket, ahol senki sem borotválta a koponyáját.”⁴ A helyállás és tartás példáulként szerepelnek a kőszegi hősök, olyan minőségek képviselőiként, melyeket a növendékek önmagukkal és egymással folytatott küzdelmeiken keresztül alapvetésként kristályosítanak ki a maguk értékrendszerében, és melyekbe iránymutatásként kapaszkodhatnak bele megpróbáltatásaik során. A török kor illetve a Rákóczi-szabadságharc Ottlyk György összekötő személye által Ottlik Géza írásaiban a személyes és nemzeti múlt összefonódásának terepeként is interpretálható. E két szegmens egymáshoz tartozása és egymásra rétegződése fontos tényező az ottliki szövegekben.

Maga a múlt jelenléte olyan domináns téma Ottlik Géza írásművészetében, amelyről számos példát lelünk szerte az egész életműben. Emblematikus, a múlt jelenvalóságát tematizáló mondatok az *Iskolából* a következők is. „De nem így telt velünk az idő. Rosszul mondtam el az egészet. [...] A három év például egyáltalán nem telt el, hanem van; minden pillanata áll egy helyben, kivetítve a mindenség ernyőjére”, „Hosszú, változatos érdekes idő volt ez a három nap. Egész korszak szinte, tartalmas, gazdag korszak Medve életében. Kereteiben a múlt század hatvanas éveitől, sőt 1532-től a jövő századig terjedt.”⁵ Nemcsak az *Iskola a határon*, de a *Buda* vagy a kisebb terjedelmű szövegek is rendre beszélnek a múlt kérdéséről, elég csak példaként a hazájába harminc év elteltével visszalátogató, és ott a múlt jelenvalóságával szembesülő hegedűművész történetét mesélő lírai novellára, a *Minden megyanra*, vagy a *Hajnali háztetők* című kisregényre gondolni, ahol az elbeszélő nemrég elhunyt barátjának és életük közös szakaszának történetét meséli.

A múlt és történelem fogalomköre után a gondolatmenetben következő fogalmak, melyekhez Ottlyk György személye is szorosan kötődik, és Ottlik Géza írásművészetében is megtaláljuk alapos tárgyalását, a haza és az érte vívott harcok, illetve áldozatok eszméje. A haza törékeny eszménynek mutatkozik, amelyet védeni kell és harcolni a szabadságáért. Ottlyk György, az előd is részt vett felkelésben, szabadságharcban, felszabadító háborúban „mindkét oldalon mindig egy hazáért”, a már idézett szavakkal szólva. A haza melletti kitartás és a haza szabadsága melletti kiállás, melyeket példáz az ős, olyan értékek az író szövegeiben, amelynek egyszerre függvénye az egyén szabadsága is. A *Buda* szövegében Medve Gábor véleményében kifejtve olvasunk arról, hogy a haza, emberiség, Isten olyan elvont fogalmak, melyek valamiképpen részei az embernek, így szabadságuk függvénye az elemi emberi szabadság elnyerésének is. A *Budából* való rész Medve és Petőfi vitájáról a haza fogalma kapcsán arról gondolkozik el, nem abszurd felvetés-e, hogy a haza becsületének elvont eszméje drágább legyen az ember egyetlen, rongy életénél? Nem egyszerű dilemma, melynek az író érzékenyen mutatja föl az élet, hogy mennyi perspektívából is lehet minderre tekinteni, és kerülendő a sémákba menekülés, igazságot tenni

⁴ OTTLIK Géza, *Iskola a határon*, Bp., Magvető, 2005, 457.

⁵ *I. m.*, 162, 331.

pedig kérdéses vállalkozás. Ez a dilemma visszautal Ottlyk György életére és szorult helyzeteire is, hiszen tudjuk, ő részt vett szabadságharcokban, majd rendre kiállt azokból, nem tartott ki bennük – élete árán is akár – a végsőkig. Mikor erre vonatkozóan az interjúban Hornyik Miklós szóba hozza, hogy Thaly Kálmán politikai kétszínűséggel és gyenge jellemmel vádolta meg Ottlyk Györgyöt, az író válaszában siet elhatárolódní ettől az egyszerű ítélekezéstől.

A *Budában* úgymond eldőlt vita azonban mindenképpen fontos tanulságokkal szolgál, ha Ottlik és Ottlyk kapcsán a hazáról gondolkodunk, mely kérdés olyan kiélezett helyzetekben, mint amilyen egy szabadságharc vagy forradalom, lényegi válaszlehetőségekre ad esélyt. Medve szavai a *Budából*: „Petőfinek ez nem politikai, hanem költői felvetése. Amivel Sándor nyert. Csak menjen ki az utcára, csak nézzen ki az ablakon. A rongy – a talán túlságosan ronggyá vált élete – senkinek sem drágább, mint a haza absztrakt becsülete. Lássa meg az arcokat, vegye észre rajtuk, Márta, a megkönnyebbült nyugalmat! Mert ez a döntő: nem bátor elszántság, nem hősiesség, hanem ez van a szemükben: boldog megkönnyebbülés. Mennek együtt vagy külön, mély, boldog nyugalommal neki a tankoknak, a rájuk célzó ágyúknak, gépfegyvereknek. Semmi nem drágább nekik, mint a visszanyert emberi méltóságuk.”⁶ Kulcsfontosságúak ezek a mondatok, melyek rámutatnak, a más valamiért vagy másokért – jelen esetben a haza szabadságáért – hozott önfeláldozó cselekedet megkönnyebbülést teremt, mert az emberi méltóság elnyeréséhez, visszanyeréséhez segít hozzá. „Hiába fürösztöd önmagadban | csak másban moshatod meg arcodat.” (József Attila) Ezt az odaadást – mely az egyén és közösség közötti kölcsönhatásban fölerősödve működik – állítja történelmi példaként a 48-as szabadságharc egy-egy epizódját felidéző újságcikkeiben is Ottlik, írván „az [olyan] pillanatok, amelyben valami módon egyet gondolunk mindannyian, s amelyek valójában nemzetté teszik a népet, módfelett ritkák. A dolgunk csak annyi, hogy közben is mindig készek legyünk rá.”⁷

A küzdelem és harc a szabadságért, azon történelmi példákból láthatóan, melyek Ottlik írásművészetében fölmerülnek, többnyire kudarccal, vereséggel végződnek. Így volt ez Ottlyk György esetében is, aki a Thököly- majd később a Rákóczi-szabadságharc során is a vereséget szenvedő oldalon harcolt. A vereség szintén egy kulcsfogalom Ottlik Géza művészetében, egy interjúban is kitér erre, jelezvén, „a vereségek fontos dolgok, a futók jól tudják.” Az *Iskola a határon* fiataljai számára is vereségek során kell átvergődni a cseppet sem humánus nevelési környezetben. A történelem pedig példával szolgál előttük ebben is. A regény befejező fejezetében szerepel a híres jelenet, mikor a végzett fiúk Mohács felé hajóznak és ennek kapcsán az elbeszélő a vereség jelentéséről, jelentőségéről szól. „A mohácsi csata négyszázadik évfordulója közeledett éppen. Fura dolognak látszik talán, vereséget megünnepegni, de hát aki a győzelmét ünnepelhette volna itt most, a hatalmas, ottomán világbirodalom, már nem volt meg. A tatároknak is nyomuk veszett, sőt időközben,

⁶ OTTLIK Géza, *Buda*, Bp., Magvető, 2005, 281.

⁷ OTTLIK Géza, *Próza*, i. m., 83–84.

szinte a szemünk láttára a szívós Habsburg-császárságnak is. Megszoktuk hát, hogy egyedül ünnepelegessük vesztett nagy csatáinkat, melyeket túléltünk. Talán azt is megszoktuk, hogy a vereséget izgalmasabb, sűrűbb anyagból való és fontosabb dolognak tartjuk a győzelemnél – mindenesetre igazibb tulajdonunknak.”⁸ A vereség megszokott módon negatív felhanggal kezelt fogalma Ottliknál fontos tartalmakat hordozó erővé nemesül, amely az élethez, a túléléshez erősít meg. Ugyanez a gondolat feszül a Budáról szóló útikönyvszerű bemutatásban is, mely ezzel a konklúzióval zárul: „Túlélte sorra a lakóit, keltákat, rómaiakat, hunokat, gótokat, longobárdokat, avarokat, valószínűleg túl fog élni bennünket, magyarokat is, és mindig fiatal maradt, mert folyton lerombolták.”⁹

A múlt jelenvalósága az egyén és közösség életében, a haza szerepe és a küzdelem, mely a szabadság s ezáltal az emberi méltóság megszerzésének is feltétele az egyén életében, és amely küzdelem ha vereségeken visz át, nem baj, sőt, értékes, mert a megújuláshoz, így az élethez ad segítséget. Egy huszadik századi magyar író gondolkozása, melynek mélyén örökség- és tanulságképpen, nem néven nevezve, hanem valóságosan egy régi magyar főúr élete és példája is ott van.

Ottlyk György alakja az utód írásművészetében azonban nem csak olyan áttétellel szerepel, amely az értékekben, motívumokban és témákban mutatkozik mint ihlető kapcsolat. Meglátásom szerint Ottlik legelső nagy sikert arató novellájában – mellyel a Nyugat munkatársává válhatott –, *A Drugeth-legenda* című szövegben a címszereplő Drugeth Balázs alakjában Ottlyk György személye ihlető forrás lehetett. A novellában az elbeszélőnek egy rokona, Ervin meséli el egykori tanárának történetét – helyesebben szólva legendáját –, önmagát is segítve ezzel, hogy saját helyzetét jobban megértse. Drugeth Balázs egy különös ember, történelemtanár, aki a novella elmondása szerint „nagy és előkelő magyar családjának utolsó sarja. Ősei – így állították – részt vettek mindama szabadságharcokban, melyeket ő előadásában csak »zendülésnek«, »forradalomnak« nevezett.”¹⁰ Balassa Péter is jelzi e novelláról írt elemzésében, hogy joggal feltételezhetünk ebben a részben Ottlik családi történetére vonatkozó utalást, de véleményem szerint ezen felül is konkrétan Ottlyk Györgyre vonatkoztatható utalások és kontextus vehető észre. Drugeth Balázs személyének emlékét egy felidézett szavajárása hívja elő: „Semmilyen... lázadás... nem lehet isteni eredetű.” Ezzel a gondolkozással ugyanakkor ellentmondást képez az élete, mert – Balassa szavaival – „a feszes katona és történelemtudós, aki előadásaiban élesen kikel a lázadás joga és lehetősége ellen, utolsó napjaiban ragaszkodik hozzá, hogy leköszönjön rangjáról, nem engedelmeskedik feletteseinek, és anyanyelvén káromkodik. Ezzel az ante finem radikális nyelv- és személyiségváltással persze saját őseinek – addig megtagadott – hagyományait folytatja.”¹¹ Ehhez még hozzáveszem azt a poétikai elemet is, hogy Drugeth élete végi lázadását a történetét elbeszélő Ervin asszociatí-

⁸ OTTLIK Géza, *Iskola a határon*, i. m., 487.

⁹ OTTLIK Géza, *Buda*, i. m., 15.

¹⁰ OTTLIK Géza, *Minden megvan*, Bp., Magvető, 2005, 15.

¹¹ BALASSA Péter, *Miért tetszhetett Babitsnak a Drugeth-legenda? = Az elbeszélés nehezégei. Ottlik-olvasókönyv*, szerk. KELECSÉNYI László, Bp., Holnap, 2001.

van összekapcsolja a Rákóczi-induló motívumával, mely Drugeth tanár úr előadásában éppen Rákóczit és társait űzi-hajtja bele az általuk nem akart felkelésbe. És fontos, hogy értesülünk arról is: Drugeth személyét meg nem értettség övezte.

A harcok és a lázadás elítélése, melyek mégis megkísértik és magukkal ragadják a személyt, ez az ellentmondásosság Ottlyk György életére is nagyon jellemző. Két szabadságharcba keveredett bele, végigharcolta majd utólag elítélte, megtagadta őket. *Semmilyen lázadás nem lehet isteni eredetű* – mondja Drugeth Balázs, Ottlyk *Önéletírásának* utolsó oldalán pedig ezt olvassuk a Rákóczi-szabadságharcról: „átkozott magyar hadakozás”. Ebben az értelmezésben szintén elgondolkodtató, ahogyan az ellentétes vonzó és taszító viszonyt ábrázolja az önéletírásban Ottlyknak a Rákóczi-szabadságharcba belekeveredését leíró rész zárómondata is: „Nem lehetett mást cselekednem, – jóllehet volt számban az ízi Thököli háborújának és rendetlen ki-menetelének, mindenkor attúl tartván.”¹²

Drugeth Balázs személyét meg nem értettség övezte, Ottlyk György megítélésben is sok az elmarasztaló vélemény. Politikai kalandor, önző, saját érdekei után menő ember volt ő? Vagy éppen olyan valaki, akinek drágább a rongy élete, mint a haza becsülete? Nem ennek a dolgozatnak a tiszte ezt eldönteni. Érdemes figyelni viszont arra az örökségre, amelyet egy ellentmondásos életű embertől véve is magának kristályosít és amit meglát mindebben egy leszármazott, aki kimagasló jelentőségű magyar író és gondolkodó: Ottlyk György „életútja az egész magyar történelemre jellemző: ükapám harcolt a török ellen az osztrák oldalán, és harcolt az osztrák ellen a török oldalán. Vagyis mindkét oldalon mindig egy hazáért harcolt.”

¹² *Felső-ozoróczy és kohanóczy OTTLYK György Önéletírása 1663–1711 = Történelmi naplók 1663–1719*, közli THALY Kálmán, Bp., M. Tud. Akadémia Könyvkiadó Hivatala, 1875, 88.